

cultuurhistorische inventarisatie en waardering
kerkhof Ketsheuvel Orthen
erfgoed 's-Hertogenbosch

cultuurhistorische inventarisatie en waardering
kerkhof Ketsheuvel Orthen
erfgoed 's-Hertogenbosch

inleiding

In 2004 heeft de 'Commissie Orthen', bestaande uit inwoners van Orthen, een verzoek ingediend bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) om het kerkhof aan de Ketsheuvel de status van rijksmonument te geven. Naar aanleiding hiervan heeft Leon Bok, specialist funerair erfgoed bij de Rijksdienst, een onderzoek uitgevoerd en een verslag opgesteld. De conclusie hiervan is dat het kerkhof bijzonder is, vooral lokale en regionale waarde heeft, maar dat deze waarden op nationaal niveau niet aanwezig zijn. Hij adviseerde de Commissie Orthen om bij de gemeente 's-Hertogenbosch een aanvraag in te dienen voor een aanwijzing als gemeentelijke monument

In juli 2024 heb ik, als bouwhistoricus voor de gemeente, een beknopt onderzoek gedaan naar de achtergrond van het kerkhof. Twee vrijwilligers, Fike van der Burght en Jeannie Ketelaars, hebben zich ingezet voor het maken van een inventarisatie van de graven.

Deze notitie begint met een korte geschiedenis van Orthen en het kerkhof aan de Ketsheuvel. Daarna volgt een beschrijving van het kerkhof en de belangrijkste te beschermen graven. Tot slot worden in de waardering de historische waarden van het kerkhof benoemd.

Bij het document hoort de volledige inventarisatie van de bijzondere graven op het kerkhof, opgesteld door de eerder genoemde vrijwilligers. De inventarisatie omvat de volgende categorieën: pastoorsgraven, graven van bijzondere (of bekende) Orthenaren, ijzeren grafkruisen, bakstenen grafhuisjes, oorlogsgraven en kindergraven. Fike van der Burght heeft bovendien bijgedragen aan het hoofdstuk over de geschiedenis van Orthen in dit document.

Bianca Eikhoudt
Bouwhistoricus gemeente 's-Hertogenbosch

objectgegevens

adres: Ketsheuvel z.n.

bloknummer: 25

status: voorbeschermd

kadastraal nummer: O8890

functie: lokaal kerkhof

datum document: juli 2024

locatie

Orthen ligt iets ten noorden van de historische binnenstad van 's-Hertogenbosch. Kerkhof Ketsheuvel bevindt zich in de wijk Orthen, aan de noordzijde van de straat de Ketsheuvel, ten westen van de Orthense Schans. Het perceel van het kerkhof heeft de toegang aan de straatzijde en is aan drie zijden omgeven door woningbouw.

kadastrale kaart huidige situatie in 2024

luchtfoto van het kerkhof, 2024

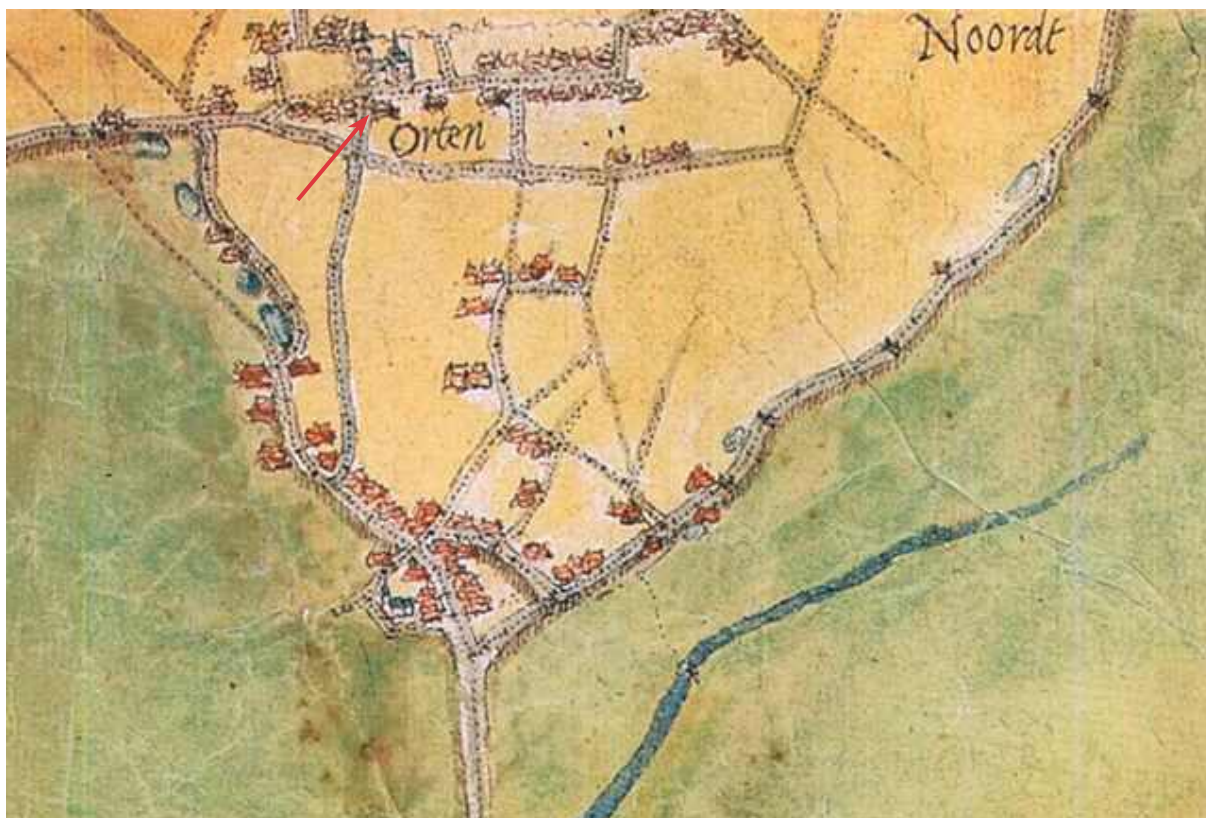
korte historie Orthen

Van oorsprong was Orthen een dorp met een eigen bestuur ten noorden van 's-Hertogenbosch. Sinds 1871 maakt het deel uit van deze stad. Orthen bestond al enkele eeuwen vóór de stichting van 's-Hertogenbosch in 1196. In 815 werd het dorp voor het eerst vermeld.

Orthen had al in de Karolingische tijd een belangrijke kerk, de Sint-Salvatorkerk, lange tijd de oudste kerk van Nederland. Deze kerk stond aan de Ketsheuvel op een wat hogere zandheuvel. Tot 1413 behoorde de Bossche Sint-Jan tot de parochie Orthen, met als moederkerk de Sint-Salvatorkerk. Op de kaart van Van Deventer uit 1545 is te zien dat de bebouwing van Orthen vooral langs de dijken lag. De dorpskern lag in die periode iets ten noorden van de Ketsheuvel, waar ook de kerk stond. De dijkbebouwing liep via het gehucht Maelstrem, dat bij Orthen behoorde, helemaal tot net buiten de noordelijke toegang tot de stad, de Orthenpoort.

Vanwege haar ligging dicht bij de vesting, lag Orthen vaak onder vuur tijdens belegeringen van 's-Hertogenbosch. In 1593 bouwde kolonel Stanley rond de kerk en

het kerkhof een legerplaats voor 3000 manschappen als verdediging tegen de Staatse troepen. Bij de poging van prins Maurits om 's-Hertogenbosch te veroveren in 1601 bleef volgens de geschriften geen enkel huis in Orthen gespaard en raakte de kerk door brand zwaar beschadigd. De kerk werd grotendeels hersteld, zoals te zien is op een tekening van Pieter Saenredam (blz. 6). De rust was van korte duur, want in 1629 startte Frederik Hendrik het succesvolle beleg van 's-Hertogenbosch met een inundatie van het gehele gebied rond de stad. De Sint-Salvatorkerk bleef overeind, maar werd in 1673 op last van de Hollandse gouverneur afgebroken ten behoeve van een vrij schootveld. Het kerkhof bleef bestaan. Ten westen, vlak bij de kerk, werd kort na het beleg een kleine schans aangelegd. In de 19de eeuw werd het fort in fases vergroot en versterkt tot de omvang die het nu heeft. Bij de aanleg van het Fort Orthen en de omgrachting, werd het middeleeuwse kerkhof deels afgegraven. Pastoor Schutjes, de chroniqueur van Orthen, meldt dat daarbij in 1852/53 vele doodshoofden werden gevonden. Vermoedelijk was het kerkhof toen al

kaart van Orthen in 1545 door Jacob van Deventer, bij de pijl de positie van het kerkhof Ketsheuvel

enige tijd buiten gebruik, want de Orthenaren hebben hun overledenen tijdelijk begraven in Rosmalen. Dit was niet meer nodig toen de Corporatie Orthen in 1853 een eigen kerkhof aanlegde aan de Ketsheuvel. In 1857 begint de stad 's-Hertogenbosch op Orthens grondgebied, niet ver van de Ketsheuvel, met de aanleg van een grote gemeentelijke begraafplaats.

Vanaf 1629 was het uitoefenen van de katholieke eredienst verboden en was er ook geen kerk in Orthen. Pas aan het einde van de achttiende eeuw werd het de Orthenaren, samen met de katholieke inwoners van Engelen, toegestaan om halverwege tussen Orthen en Engelen een schuurkerk in te richten. In 1886 brandde deze schuurkerk af, waarna deze werd vervangen door de neoromaanse Lambertuskerk, gelegen achter in Orthen bij de Engelsedijk. Deze kerk werd in 1956 opge-

volgd door de San-Salvatorkerk aan het Schaarhuisplein, om de hoek van de Ketsheuvel.

Op de kadastrale minuut is zichtbaar dat Orthen rond 1830 nog bestond uit de lintbebouwing langs de Orthense- of Maasdijk. Het dorp was in die periode gesplitst in drie kernen: in het westen, rond de Engelsedijk en de toenmalige Rijksweg, lag het zwaartepunt met de kerk. Aan de Ketsheuvel (het oorspronkelijke centrum) stond een groep huizen en in het oosten richting Rosmalen lag het gehucht Herven. De oorspronkelijke lintbebouwing aan de dijk werd vanaf 1950 verlaten. Sindsdien is Orthen sterk uitgebreid en verdween het dorpse karakter. Nu is Orthen een onderdeel van 's-Hertogenbosch Noord en is de rijke geschiedenis nog maar met moeite in de wijk en het landschap te herkennen.

de bebouwing ter plaatse van de Ketsheuvel op de kadastrale minuut uit circa 1830, bij de pijl ligt nu het kerkhof

historie kerkhof

Bij de eerste Sint Salvatorkerk uit de 9e eeuw, iets ten noorden van de Ketsheuvel, lag een kerkhof dat vermoedelijk tot de Franse tijd in gebruik is gebleven en in 1852/53 deels is afgegraven. Het kerkhof wordt vermeld bij het beleg van 1593, en bij het vergroten van het Fort Orthen werden er veel beenderen in de grond gevonden. Bij de latere kerken, die vanaf het einde van de 18e eeuw werden gebouwd, werd echter nooit een kerkhof aangelegd. Door het ontbreken van een eigen kerkhof hebben de Orthenaren hun overledenen enige decennia in Rosmalen begraven.

In opdracht van de Corporatie Orthen (de voorloper van de huidige commissie Orthen) werd in 1853¹ een nieuw kerkhof aangelegd. De locatie werd gekozen aan

de Ketsheuvel, iets ten zuiden van de plek waar de Sint Salvatorkerk voor 1675 stond. Het kleine kerkhof kwam naast de school te liggen en besloeg slechts een terrein van ongeveer 15 x 25 meter. Alleen Orthenaren mochten hier begraven worden. Ondanks dat het geen kerkelijke begraafplaats was, werd het kerkhof in datzelfde jaar ingewijd door pastoor Coppens. Tussen 1860 en 1870¹ werd het kerkhof iets uitgebreid richting het noorden, maar dit deel werd niet opnieuw gezegend. De ongewijde status van het kerkhof leidde tot veel ergernis onder de bevolking.

Op het kadastrale hulpkaartje uit 1888 is de oppervlakte van het kerkhof kleiner dan op het voorgaande kaartje. Het lijkt erop dat het grondstuk ten noorden

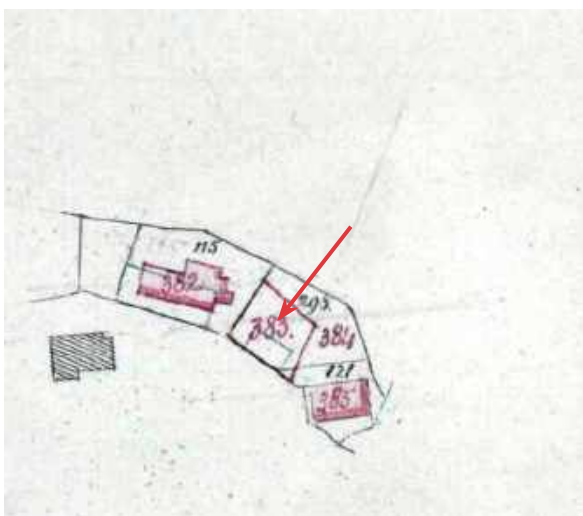
1. L. Schutjes, *Kerkelijke geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*

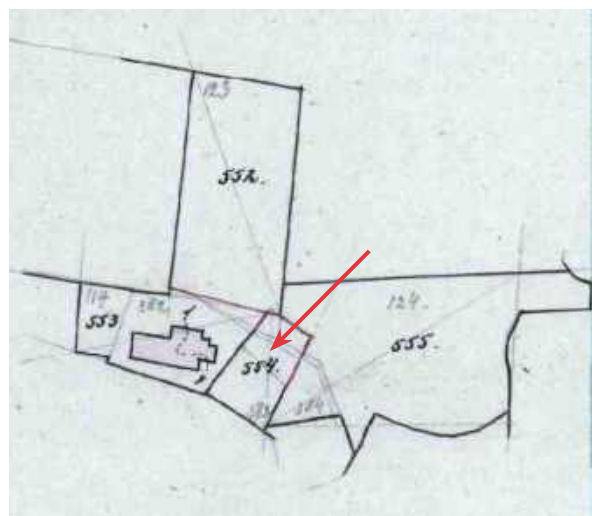
oudste kerk Pieter Jansz. Saenredam, 1632 (NB museum 12128b)

kaart van Van de Camp uit 1784 met de positie van de oudste kerk

kadastrale hulpkaart uit 1856, bij de rode pijl het kerkhof

kadastrale hulpkaart uit 1873, bij de rode pijl het kerkhof

van het perceel aan de dijk ook bij het kerkhof hoorde. Dit perceel was eigendom van de gemeente Orthen en wordt in de kadastrale legger als weiland beschreven. Verder is er ten oosten van het kerkhof een lijkenhuisje getekend. In 1938 werd het kerkhof op kosten van de afdeling Orthen opnieuw vergroot, aangezien zij de eigenaar was. Na de werkzaamheden kwam de pastoor met vijf misdienaars naar het kerkhof om dit deel te wijden.

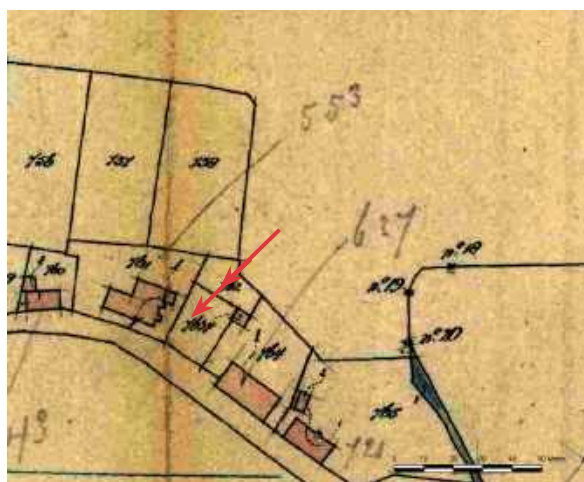
De kadastrale kaart van 1961 laat zien dat het lijkenhuisje inmiddels is afgebroken en dat het perceel zelfs groter was dan het huidige grondstuk. Het is onduidelijk wanneer de buitenste rand (waarschijnlijk het talud) van het perceel is komen te vervallen.

In 1975 werd het kerkhof gesloten voor nieuwe graven en in 1982 werd het beheer van het kerkhof overgedragen aan Stichting Solamen, die ook het algemene

begraafplaats van Orthen beheert. Dit besluit werd genomen door de gemeente 's-Hertogenbosch, die inmiddels het beheer van de eigendommen van de commissie had overgenomen. In 2022 werden vijftig graven geruimd en in overleg met de Commissie Orthen werd besloten tot openstelling van het kerkhof voor niet-Orthenaren.

begraafplaats Orthen (Groenendaal)

Ten zuiden van het kerkhof aan de Ketsheuvel werd in 1857 begonnen met de aanleg van een grote begraafplaats voor de stad 's-Hertogenbosch. Sinds 1811 was het verboden om nog binnen de stadswallen te begraven en het Bossche stadsbestuur besloot om een deel van Orthen als kerkhof voor de stad in te richten. Deze Algemene Begraafplaats Groenendaal is nog steeds in gebruik als de belangrijkste en grootste begraafplaats van de stad en is beschermd als rijksmonument.

kadastrale hulpkaart uit 1888, bij de rode pijl het kerkhof

kadastrale hulpkaart uit 1939, bij de rode pijl het kerkhof

kadastrale hulpkaart uit 1958, bij de rode pijl het kerkhof

kadastrale hulpkaart uit 1961, in groen de huidige contour

1984, kerkhof Ketsheuvel (archief F. van der Burght)

1965, kerkhof Ketsheuvel (archief F. van der Burght)

1995, kerkhof Ketsheuvel (archief F. van der Burght)

beschrijving

Het kerkhof Ketsheuvel ligt op een smal en langgerekt perceel dat naar achteren toe iets breder wordt. Het perceel is in het verleden opgehoogd om de uitbreidingen van het kerkhof op gelijke hoogte te brengen met het oudste deel van het kerkhof. Het oudste, zuidelijke deel werd op gelijke hoogte aangelegd als de oude dijk. Hierdoor ligt het grondstuk aan de achterkant een aantal meters hoger dan de omgeving.

Het kerkhof wordt voor het grootste deel omsloten door een manshoge bakstenen muur met ezelsrug en muurdammen op regelmatige afstand. De muur stamt uit verschillende bouwperiodes. Het oudste deel van de muur ligt aan de westzijde. Dit deel is gemetseld met zachte stenen in kruisverband ($22/21,5 \times 10/9,5 \times 5/4,7$, 10L = 57,5 cm). De bakstenen van de penanten hebben een donkerdere kleur dan het muurwerk. Afgaande op de lengte van de muur en de begrenzingen op de hulpkaarten van het kadaster, moet deze muur kort voor 1889 zijn gemetseld, hoewel de zachte baksteen een eerdere datum zou vermoeden. De muur gaat bij ongeveer een derde van de lengte over in een laat 20e-eeuws deel.

De monumentale ingang naar het kerkhof ligt in de zuidmuur. In het midden van dit muurdeel staat een

eenvoudig smeedijzeren hek tussen twee zwaardere bakstenen penanten. Deze penanten steken boven de muur uit en worden beëindigd door hardstenen dekstenen. Even onder de rand is een uitkraging aangebracht. In dit muurdeel zijn hardstenen elementen en vormstenen gebruikt. Waarschijnlijk is de zuidmuur in de late 19e eeuw tot stand gekomen (baksteenformaat: $21,5/21 \times 10/9,5 \times 5,3/5$, 10L = 60,5 cm, gevoegd met kalkmortel).

Aan de rechterzijde loopt de ommuring door. De rechter zijmuur laat twee bouwfasen zien. Beide delen zijn gemetseld met machinale baksteen. Waarschijnlijk is het eerste deel rond 1938 gemetseld en het tweede deel in het laatste kwart van de 20e eeuw. De noordgrens en een deel van de westgrens van het perceel hebben een modern stalen hek.

Om op het kerkhof te komen, moet de bezoeker twee treden opgaan. Daarachter strekt zich over ongeveer een derde van de totale lengte een pad uit met aan weerszijden een aantal grafmonumenten op regel. Hierachter splitst het pad zich in twee paden die verder doorlopen naar achteren. De overgang wordt gemarkeerd door een dwars aangelegde beukenhaag. In het midden van de twee paden is eveneens een beukenhaag aangelegd met aan weerszijden grafmonumen-

het kerkhof gezien vanuit de ingang naar het noorden

ten. Aan de linkerkzijde liggen ook nog grafmonumenten op regel. Doordat er recent enkele rijen graven zijn ont-ruimd, is er vooral in het achterste deel vrij veel open ruimte ontstaan.

De grafmonumenten dicht bij de ingang zijn overwe-gend 19e-eeuws, met enkele grote monumenten voor pastoors. Op het tweede deel van het kerkhof liggen voornamelijk 20e-eeuwse grafmonumenten. Op de overgang is een klein gedeelte afgeschermd voor kin-dergraven. Tussen de grafmonumenten vallen een aantal specifieke op: de grotere monumenten bij de ingang, twee gietijzeren grafkruisen, en enkele bak-stenen monumenten van verschillende typen met toe-voegingen van keramiek en natuursteen. De bakstenen monumenten zijn typerend voor de periode kort na de oorlog, toen natuursteen schaars was.

Qua groen vertoont het kerkhof een divers beeld. Bij de ingang staan een aantal geknotte lindenbomen. Een deel van het groen bestaat uit oprukkende klimop. Ver-der op het kerkhof komen vooral de beukenhagen pro-minent in beeld. Rondom het kerkhof staat een men-

gelmoes van loofbomen, struiken en een enkele spar. In het voorste deel staat links een grote esdoorn, ver-derop staan ongeveer halverwege drie beukenbomen, achteraan staan een lindeboom en een sering. Tegen de achterste begrenzing staan verschillende soorten eiken. De muur aan de rechterzijde heeft vooraan ge-knotte Hollandse lindebomen, verder naar achteren staat er alleen nog een boomstronk van een recent gekapte boom, waardoor in dit deel de intieme sfeer ontbreekt. In het midden van het kerkhof staat op de kruising van het enkele pad met de twee paden een grote pseudo-Acacia.

Het groen op het kerkhof verhult een groot deel van de bebouwing buiten de muur van de omheining. Alleen aan de rechterzijde valt de bebouwing op omdat daar bomen ontbreken. Het detonerende stalen hek is gro-tendeels begroeid met klimop. Vooral aan de linkerkzijde overwoekert de klimop enkele van de graven.

Het kerkhof was altijd alleen bestemd voor Orthenaren, maar sinds kort is het mogelijk niet-Orthenaren daar te begraven.

het toegangshek van het kerkhof

linker zijmuur (westzijde)

zuidelijke muur met toegang

overgang van muurdelen uit verschillende bouwfasen (oostzijde)

met klimop overwoekerde graven

het stalen hek in het achterste deel van het kerkhof

inventarisatie graven

De meeste graven verkeren in een redelijke staat. Bij sommige graven is de natuursteen gescheurd of is de grond voor het monument verzakt. Een probleem is de klimop die teveel woekert en verschillende graven dreigt te begroeien. Bij enkele graven zijn onderdelen zoals kruisen afgebroken, soms liggen die nog los bij het graf. Ook zijn in het verleden bijzondere onderdelen door nabestaanden verwijderd.

Twee vrijwilligers hebben een inventarisatie van de graven gemaakt (zie bijlagen). Deze inventarisatie is op dezelfde wijze uitgevoerd als die van de begraafplaats Groenendaal. Bij de inventarisatie zijn zes groepen speciale graven vastgesteld: de graven van de pastoors, die van bekende Orthenaren, ijzeren grafkruizen, bakstenen grafhuisjes, kindergraven en oorlogsgraven. Op basis van deze inventarisatie, en volgens de richtlijnen van stichting Terebinth, zijn drie graven geselecteerd die speciale bescherming behoeven. Voor dit document is verder een waarderingsplattegrond gemaakt, waarbij alle graven een aparte waardering hebben gekregen, gebaseerd op kunsthistorische, cultuurhistorische en ensemblewaarden. Ook de waardering van de verschillende delen van de muur is hierin opgenomen.

kindergraven

ijzeren kruis

waardevolle gedenktekens

Drie monumenten in het eerste deel van het kerkhof vallen vooral op door hun materiaal, grootte en vormgeving. Ook de plaatsing van de gedenktekens, direct vooraan in het grafveld, is opvallend. Deze drie grafmonumenten behoren toe aan pastoors, waarvan één monument slechts een gedenkplaat is, omdat zijn lichaam in Eindhoven is begraven. De drie graven dateren uit de 19e eeuw en zijn de oudste grafmonumenten op het kerkhof. De monumenten zijn van de pastoors Bijvoet, Schutjes en Crefcoeur en worden hierna beschreven. Daarnaast hebben de gietijzeren grafkruizen en de bakstenen gedenktekens vanwege relatieve zeldzaamheid een hoge monumentale waarde. Ook worden grafmonumenten van belangrijke Orthenaren hoog of positief beoordeeld. Bij de beoordeling heeft het ensemble van de monumenten bijgedragen aan de individuele waardering ervan.

Grafmonument van pastoor Bijvoet

Vak 2, Rij 4, grafnummer 1 (zie plattegrond in bijlage)

beschrijving:

Het grafmonument is gemaakt van Belgisch hardsteen in combinatie met mergelstenen medaillons. Het standbeeld, dat de Goede Herder verbeeldt, is gehakt uit (Oberkirchner?) zandsteen. De Goede Herder is een uitbeelding van Christus als herder met een schaap over zijn schouders. De mergelstenen medaillons in de sokkel stellen vier scènes voor uit het leven van pastoor Bijvoet. De medaillons zijn in slechte staat en niet goed meer leesbaar.

De pastoor overleed in 1864 en in 1867 werd zijn grafmonument op het kerkhof Ketsheuvel geplaatst.

kunsthistorische en/of architectonische waarde:

Op de zorgvuldig vormgegeven hardstenen voet staat een groot beeld van Christus als 'De goede herder'. Het is een verwijzing naar de hier begraven pastoor Antonius Wilhelmus Bijvoet, die na een professoraat aan het seminarie van 1855 tot 1864 pastoor was in Orthen. Als herder van de geloofsgemeenschap was zijn zorg om ziel en welzijn van zijn parochianen erg groot. 's Avonds bezocht hij vaak de armen en ouderen en ondersteunde hen met troost en geld.

De Bossche beeldhouwer Josephus Graven (1836-1877) vervaardigde het grafmonument. Graven had zijn atelier in de Verwerstraat en hakte daar verschillende, inmiddels weer verdwenen, neogotische altaren voor de Sint-Jan. Daarnaast leverde hij beeldhouwwerk ten behoeve van de restauratie van de Sint-Jan (vanaf 1865), werkte hij in ondermeer Hilversum, Baarn, Noordwijk en in Delfshaven (Rotterdam), waar in 1870 zijn beeld van Piet Hein werd onthuld in aanwezigheid van koning Willem III.

cultuurhistorische waarde:

Het grafmonument heeft cultuurhistorische waarde als herinnering aan de tijd dat een zelfstandig en altijd katholiek gebleven Orthen weer geestelijk opbloede nadat het verbod op de katholieke eredienst was opgeheven.

ensemble waarde:

Vlak achter de toegangspoort van het kerkhof vormt dit grafmonument samen met het grafmonument van pastoor Crefcoeur onbedoeld een soort tweede poort en

heeft daarmee een krachtige ensemblewaarde, sfeerbepalend voor de entree van de begraafplaats.

Gedenkplaat voor pastoor Schutjes

Vak 1, Rij 4, grafnummer 1 (zie plattegrond in bijlage)

beschrijving:

De gedenkplaat is uitgevoerd als een ligende zerk op een natuurstenen sokkel. De vormgeving van de zerk is als die van een middeleeuwse zerk, zoals er nog velen in de Sint-Jan te vinden zijn. Op de hoeken van de zerk zijn de symbolen van de vier evangelisten uitgebeeld. Zij delen een omlopende spreukband met gotisch (niet meer leesbaar) schrift in vier stukken. Door verwerking is het reliëf binnen de spreukband niet meer goed afleesbaar. In het midden is een mansfiguur met staf uitgebeeld, vermoedelijk Christus als herder voorstellend. De figuur staat onder een rijk vormgegeven gotisch baldakijn.

Pastoor Schutjes werd in 1818 in Eindhoven geboren en aldaar begraven in januari 1892. Hij was pastoor in Orthen van 1864 tot zijn overlijden in 1892 en heeft bijzonder veel voor het dorp betekend. Na het afbranden van de schuurkerk in 1886 bouwde hij de neoromaanse Sint-Lambertuskerk met de nog bestaande pastorie, op de hoek van Orthen en de Engelsedijk. Hij haalde hij de nonnen naar Orthen die naast de kerk een klooster, meisjesschool en internaat bouwden. Schutjes componeerde kerkliederen en dirigeerde een kerkkoor. Bovendien heeft hij landelijke bekendheid verworven als veel geraadpleegd geschiedschrijver van het bisdom 's-Hertogenbosch. Ook schreef hij de Kroniek van Orthen, waarin hij niet alleen de geschiedenis van Orthen beschrijft, maar ook rake observaties vastlegt over het leven in de besloten dorpsgemeenschap en de eeuwige spanningen met de stad 's-Hertogenbosch.

kunsthistorische en/of architectonische waarde:

De gedenkplaat is van kunsthistorische waarde als neogotische variant van de middeleeuwse grafzerken zoals die nog in de Sint-Jan te vinden zijn.

cultuurhistorische waarde:

Pastoor Schutjes heeft een grote rol gespeeld in de tweede helft van de negentiende eeuw in Orthen, als herder, bouwheer, componist en geschiedschrijver. Hij bewerkstelligde zowel een geestelijke als culturele opleving van het dorp in de negentiende eeuw. De gedenkplaat in de vorm van een grafsteen is daarom voor Orthen van grote cultuurhistorische waarde.

ensemble waarde:

De gedenkplaat ligt tussen de twee monumentale pastoorsgraven aan het hoofdpad vlak achter de ingang van het terrein en bezit daarmee een zekere ensemblewaarde. Deze drie zijn de oudste grafmonumenten van het kerkhof.

Grafmonument van pastoor Crefcoeur

Vak 1, Rij 4, grafnummer 2

beschrijving:

Het grafmonument is uitgevoerd als een gedenknaald, een obelisk op een robuuste sokkel. Het geheel is in 1904 uitgevoerd in Belgische hardsteen (Arduin) en de naald is versierd met bas-reliëfs. Het grafmonument is opgebouwd uit drie delen: een tombe met daarop een compacte verhoging, waarop de gedenknaald staat. Bovenop de naald stond een stenen kruis, dat nu naast het monument ligt. Op de vier zijden van de verhoging staan de stichtelijke woorden: Gedenk uwer overste het woord God - Vergeet uwen herder niet - Bid voor mij - Eert den priester als uwen vader en leidsman. In de tombe rust Antonius Hubertus Joannes Alphonsus Crefcoeur (1847-1904), Pastoor te Orthen van 1892 tot 1904. Hij volgde pastoor Schutjes op. Voordien was hij rector van het Ziekenhuis Coudewater. Ook pastoor Crefcoeur maakte zich sterk het zielenheil van de parochianen. Beviel hem iets niet, dan trad hij daar streng tegen op. De strenge soberheid van zijn grafmonument is tekenend voor hoe hij werd herinnerd.

kunsthistorische en/of architectonische waarde:

De sober uitgevoerd gedenknaald heeft hoge kunsthistorische waarden vanwege de voor kleine begraafplaatsen tamelijk unieke vormgeving, passend bij het karakter van de overledene.

ensemble waarde:

Vlak achter de toegangspoort van het kerkhof vormt dit grafmonument samen met het grafmonument van pastoor Bijvoet onbedoeld een soort tweede poort en heeft daarmee een krachtige ensemblewaarde, in hoge mate sfeerbepalend voor de entree van de begraafplaats.

waardering en conclusie

architectonische en stedenbouwkundige waarden

Het kerkhof aan de Ketsheuvel ligt zeer dicht bij de locatie van de eerste, verdwenen 9e-eeuwse kerk van Orthen, de Sint-Salvatorkerk, lange tijd de oudste kerk van Nederland. Deze kerk werd in 1675 afgebroken om een vrij schootsveld voor de stad te creëren. Bij deze Salvatorkerk lag oorspronkelijk een groot kerkhof. Bij de latere kerken die werden gebouwd, is echter nooit meer een kerkhof aangelegd. De positie van het huidige kerkhof verwijst naar de vroegste geschiedenis van het dorp en heeft met de monumentale toegang daarom een hoge stedenbouwkundige waarde.

In de indeling van het kerkhof zijn de historische uitbreidingen nog steeds herkenbaar. Bij de ingang aan de zuidzijde bevindt zich het oudste deel, dat uit de 19e eeuw stamt. Verder naar achteren, achter dwarsgeplaatste beukenhagen, ligt de uitbreiding uit 1938 met graven uit de 20e eeuw. Bij deze uitbreiding werd de grond opgehoogd, waardoor het hele terrein op gelijke hoogte met de dijk kwam te liggen. De opzet, padenstructuur en duidelijk zichtbare uitbreidingen van het kerkhof hebben stedenbouwkundige waarde.

Het kerkhof is van veraf herkenbaar door de ommuring, die een beeldbepalend element in het landschap vormt. Ook de hogere ligging ten opzichte van de lager gelegen percelen aan de noordzijde valt op. Deze herkenbaarheid draagt bij aan de stedenbouwkundige waarde van het kerkhof.

Het kerkhof wordt grotendeels begrensd door een gemetselde muur uit verschillende bouwperiodes. De muur is een afspiegeling van de uitbreidingen van het kleine kerkhof en heeft daardoor stedenbouwkundige waarde. De muur is aan de bovenzijde afgewerkt met een ezelsrug. In de zuidelijke muur, waarin zich het smeedijzeren toegangshek bevindt, zijn hardstenen elementen en vormstenen gebruikt. De muur heeft architectonische waarde vanwege de verschijningsvorm en detaillering. De westelijke en zuidelijke muren hebben eveneens waarde vanwege de ouderdom.

bouw- en/of kunsthistorische waarden

De gemetselde muur rondom het kerkhof is in verschillende fasen tot stand gekomen, waardoor historische bakstenen en bouwsporen bewaard zijn gebleven. De

muur heeft daardoor ook bouwhistorische waarde.

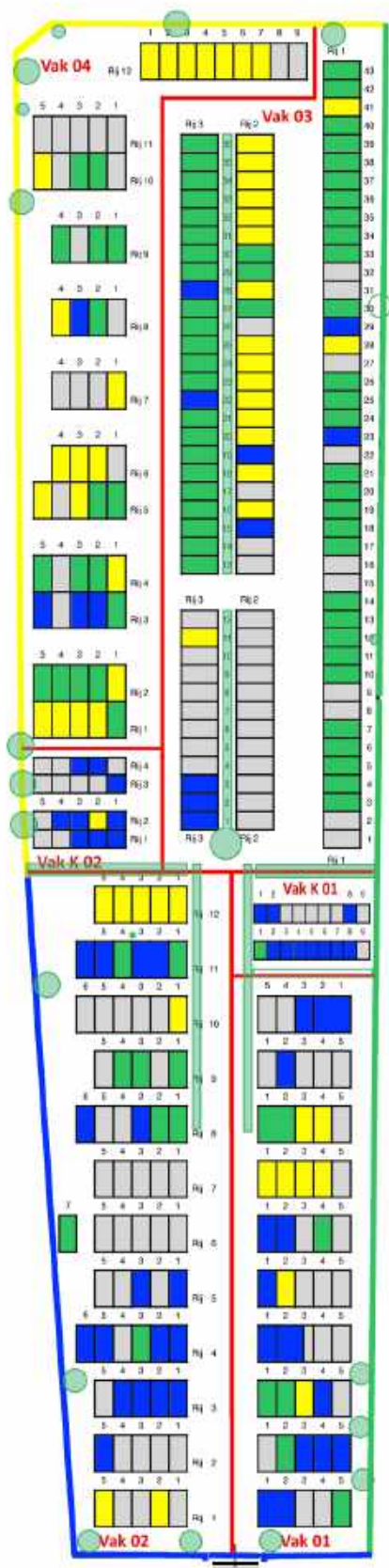
Op het kerkhof zijn diverse gemetselde graven te vinden, die tamelijk zeldzaam zijn en typerend voor de periode kort na de oorlog, toen er een gebrek aan bouwmaterialen was. Daarnaast staan er op twee graven gietijzeren kruisen, die voornamelijk in de 19e eeuw werden gebruikt en tegenwoordig zeldzaam zijn. Beide typen grafmonumenten bezitten bouwhistorische waarde.

Op het kerkhof staan twee rijk vormgegeven, natuurstenen pastoorsgraven, voorzien van beeldhouwwerk. Tussen beide monumenten staat een herdenkingsmonument in de vorm van een gedenkzerk. Deze grote natuurstenen monumenten vormen markante herinneringen aan vroegere pastoors en vertegenwoordigen door hun rijke opzet een hoge kunsthistorische waarde.

cultuurhistorische waarden

Kerkhoven spelen nog altijd een wezenlijke rol binnen dorpsgemeenschappen. Ze zijn belangrijke plaatsen van samenkomst en bieden tevens een terugblik op het verleden. Ze weerspiegelen hoe mensen in verschillende perioden met de dood omgingen. De tekens, symboliek en grafteksten vertellen hierover. Daarnaast vindt men in de funeraire cultuur alle kunsthistorische stijlen vertegenwoordigd. Het kerkhof is een van de weinige overgebleven relictten van het eens onafhankelijke, vroeg gestichte dorp Orthen dat nu deel uitmaakt van de stad 's-Hertogenbosch. Het bijzondere kerkhof bezit een hoge cultuurhistorische waarde als enig overgebleven relict van de eigen funeraire cultuur van het dorp Orthen. Het heeft belangrijke lokale en regionale cultuurhistorische betekenis vanwege de stenen herinneringen aan markante Orthenaren die hier werden begraven en hun stempel drukten op de religieuze en culturele ontwikkeling van het oude Orthen.

Het is opmerkelijk dat het kerkhof werd gesticht door de Commissie Orthen, waardoor het geen katholiek kerkhof is. Dit fenomeen is vrij zeldzaam in het katholieke Brabant. Ook door deze bijzondere stichtings- en beheersvorm heeft het kerkhof positieve cultuurhistorische waarde.

conclusie

Het kerkhof aan de Ketsheuvel in Orthen, een ensemble bestaande uit het ommuurde terrein, de indeling met paden, heggen en bomen, de twee pastoorsgraven, een uitzonderlijk gedenkm Monument en diverse eenvoudige maar bijzondere graven, is op basis van bovenstaande waarden beschermenswaardig als gemeentelijk monument in de gemeente 's-Hertogenbosch.

- lege ligplaats
- hoge monumentwaarden
- positieve monumentwaarden
- indifferente monumentwaarden
- positie boom of haag

literatuur/bronnen

- F. van der Burght, *Othen waar bende gebleven*, Woudrichem 2023
- L. Schutjes, fragmenten uit: *Kerkelijke geschiedenis van het Bisdome 's Hertogenbosch*, St. Michiels-Gestel 1870
- W. Meijer, *Kerkhoven als cultuurbezit met inventarisatiehandleiding*, Den Haag 1992
- rapport: W. Cappers en K. Korevaart, *Funerair erfgoed in een jonge gemeenschap*, Terebinth 2021
- tijdschrift: Silva, uitgave 2024 nr 1
- L. Wetselaar, *Van Sint-Salvator tot San Salvator, een kerkgeschiedenis, De kerken van Orthen door de eeuwen heen, doctoraalscriptie kunstgeschiedenis*, Nijmegen 2003
- K. Van den Hurk e.a., *Orthen moedervlek van Den Bosch, 's-Hertogenbosch* 1985
- Jo Doorenbosch, *Encyclopedie van Orthen*, Orthense Schaar, 2024
- F. vd Burght en J. Ketelaars, *inventarisatie kerkhof Ketsheuvel*, 2024